

ovom pitanju, ali njihov utjecaj jenjava sukladno porastu stupnja boljševizacije partije. Prema autorovu mišljenju svi ovi procesi (boljševizacija partije, uklanjanje frakcija, unifikacija pogleda na nacionalno pitanje) svoj početak imaju u dolasku Josipa Broza na mjesto prvog čovjeka KPJ. I dok je stajalište jugoslavenskih komunista prema nacionalnom pitanju i znalo varirati, dotle potpuna ovisnost i nesumnjivo prosovjetsko određenje ostaju konstantom u djelovanju KPJ međuratnog razdoblja.

Knjiga Koste Nikolića *Komunisti u Kraljevini Jugoslaviji* predstavlja zanimljiv način opisivanja komunističkog djelovanja u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, pisana je sadržajnim i lako čitljivim stilom te donosi niz vrijednih podataka o KPJ. Zbog toga je prava šteta što autor knjigu nije opremio znanstvenim aparatom (bilješke) iako često koristi izvore. Time bi se i ostalim istraživačima omogućilo lakše dolaženje do tih podataka.

IVICA MIŠKULIN

Igor-Philip MATIĆ, *Edmund Veesenmayer, Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionpolitik*, R. Oldenbourg Verlag (Südosteuropäische Arbeiten 114), München 2002., 323 str.

Ovo djelo prikazuje život i djelovanje Edmunda Veesenmayera, diplomatskog dužnosnika Trećeg Reicha, odnosno riječ je o objavljenjnoj doktorskoj disertaciji koju je autor obranio 2000. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta "Ludwig Maximilian" u Münchenu. Iako nije riječ o jednoj od najznačajnijih ličnosti nacističke Njemačke, Veesenmayer u svakom slučaju nije nepoznat hrvatskoj historiografiji, budući da je bio izravno uključen u proglašenje Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. Knjiga je podijeljena na predgovor, uvod i 11 poglavlja koja kronološki prate Veesenmayerov život i diplomatsko djelovanje. Nakon toga slijedi zaključak, popis korištenih izvora i literature i indeks osobnih imena.

U posljednje vrijeme, nakon što su prethodno opširno istraženi životopisi najviših dužnosnika Trećeg Reicha (Hitlera, Göringa, Goebbelsa, Himmlera i dr.), povjesničari su se posvetili istraživanju nižih dužnosnika nacističke stranke i Trećeg Reicha. U takvu skupinu radova spada i ova knjiga. Ipak, djelatnost Veesenmayera u Hrvatskoj samo je jedan segment različitih odgovornih zadataka koje je on obnašao od 1938. do 1945. godine.

Veesenmayer je rođen 1904. u Bad Kissingenu u Bavarskoj. Iako je bio premlad da bi sudjelovao u Prvom svjetskom ratu, i on je, kako navodi autor, pripadao "ratnoj generaciji" koja je odrastala u razdoblju gospodarske i političke nestabilnosti koja je vladala u Njemačkoj nakon poraza 1918. godine. Rano se osamostalio od roditelja i obavljao različite poslove kako bi preživio. Istovremeno se školovao u Münchenu, gdje je diplomirao i doktorirao na području ekonomskih znanosti. Nakon toga radio je u Visokoj tehničkoj školi u Münchenu. Početkom 1932. Veesenmayer je upoznao Wilhelma Kepplera, člana nacističke partije i Hitlerova savjetnika za gospodarska pitanja. Ubrzo zatim pristupio je nacističkoj partiji. Poznanstvo s Kepplerom otvorilo je vrata Veesenmayerovoj karijeri diplomata, kojem će u idućim godinama biti povjereni različiti važni zadaci. Nakon što su nacisti 1933. došli na vlast, Veesenmayer je iz Münchena prešao u Berlin, gdje se kao Kepplerov podređeni bavio gospodarskim pitanjima.

Austrija je bila prva vanjskopolitička zadaća koja je povjerena Veesenmayeru. Uključivanje te zemlje u sastav Trećeg Reicha bio je jedan od prvih ciljeva nacističke politike. Austrija je za Treći Reich bila važna zato što je smatrana njemačkom zemljom, ali i iz gospodarskih razloga. Nakon neuspjelog pokušaja austrijskih nacista da u srpnju 1934. izvedu nasilni prevrat, Treći Reich se odlučio da priključenje Austrije izvede postupno. Pri tome se u prvom redu trebalo osloniti na austrijske političare koji su bili naklonjeni takvom rješenju, iako nisu bili članovi nacističke partije (Arthur Seyss-Inquart, Edmund Glaise von Horstenau). Ovakva politika nije odgovarala Josefu Leopoldu, vođi austrijskih nacista. Zadatak Keplera i Veesenmayera bio je zauzdati Leopoldov radikalizam, u čemu su bili uspješni. Početkom 1938. njemačka vojska je ušla u Austriju i ubrzo je osigurano njezino uključenje u sastav Trećeg Reicha, pri čemu je bitnu ulogu imao upravo Seyss-Inquart, dok je Leopold smijenjen sa svoje dužnosti. Tijekom tih događaja Veesenmayer je također obavio i druge različite poslove i zadatke, npr. one povezane s integracijom Austrije u njemački gospodarski sustav. Tijekom 1938. i 1939. Veesenmayer je bio povezan i sa stvaranjem samostalne Slovačke Republike. Nakon što je Münchenskim sporazumom iz rujna 1938. Treći Reich dobio područje Sudeta, u kojem je živjela znatna njemačka manjina, čehoslovačka vlada u Pragu dala je veću autonomiju Slovačkoj, u kojoj su bile prisutne i težnje za potpunim osamostaljenjem. U sklopu njemačkih planova da u potpunosti preuzmu nadzor nad Češkom, poticanje osamostaljenja Slovačke igralo je bitnu ulogu. Neki njemački predstavnici smatrali su da potporu treba dati onim slovačkim političarima, članovima Slovačke narodne stranke, koji su radikalno zagovarali osamostaljenje. Za razliku od toga, Veesenmayer je smatrao da najveću potporu treba dati predsjedniku spomenute stranke, Jozefu Tisi. Iako je Tiso želio do slovačkog osamostaljenja doći postupno i u dogovoru s Česima, Veesenmayer je smatrao da ga treba podržati budući da je upravo Tiso imao najveću potporu među Slovacima. Nacistički planovi su dovršeni u ožujku 1939., okupacijom Češke i proglašenjem Češko-Moravskog Protektorata. Slovačka je postala nezavisna država pod zaštitom Trećeg Reicha, a Tiso njezin predsjednik.

Zadaće u Austriji i Čehoslovačkoj Veesenmayer je obnašao kao suradnik Keplera. Novi zadatak obavio je potpuno samostalno. U sklopu njemačkih priprema za napad na Poljsku, Veesenmayer je upućen u Slobodni grad Danzig (Gdańsk) sa zadatkom da stalnim povećavanjem napetosti isprovocira Poljake na potez koji bi Trećem Reichu dao opravdani razlog za napad na Poljsku. Tako je na Poljake trebalo napraviti pritisak da povuku svoje carinske službenike iz Danziga. Iako se i u ovom zadatku pokazao pouzdanim, problem Danziga ipak nije bio važan povod za Hitlerov napad na Poljsku, među ostalim i zato što su vještim pregovaranjem Poljaci uspjeli izbjeći njemačke provokacije na tom području. Nakon okončanja ovog zadatka i početka Drugog svjetskog rata, Veesenmayer je i službeno mobiliziran kao djelatnik Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Reicha. Ipak, sve do 1944., kada će postati "Opunomoćenik Velikog Njemačkog Reicha u Mađarskoj", on neće imati službenu titulu, nego će djelovati kao izvanredni predstavnik njemačkog ministra vanjskih poslova Joachima Ribbentropa.

Od 1940. do 1943. Veesenmayer će biti zadužen i za njemačku politiku prema Republici Irskoj. Ova država je tijekom Drugog svjetskog rata bila neutralna. Nijemci su smatrali da bi u slučaju britanske okupacije Republike Irske, do koje nikada nije došlo, trebali pružiti pomoć i potporu irskom predsjedniku Eamonu de Valeri i Irskoj republikanskoj armiji (IRA). Ribbentrop i Veesenmayer su pogrešno procijenili da bi se između vlasti Republike Irske i IRA mogao stvoriti protubritanski savez koji bi se oslonio na Treći Reich, pri čemu su zanemarili političke nesuglasice između IRA-e i de Valere. Osim toga, Nijemci nisu shvaćali da irska nenaklonjenost prema Britancima i želja da se Sjeverna Irska (Ulster) uključi u sastav Republike Irske ne znače istovreme-

no da su Irci u svrhu ostvarenja toga cilja spremni tražiti nacističku pomoć. Nijemci su ostvarili određene kontakte s članovima IRA i pokušali su ih iskoristiti za stvaranje njemačke obavještajne mreže u Irskoj, a Veesenmayer je komunicirao i s irskim veleposlanikom u Španjolskoj. U konačnici ovi pokušaji nisu imali većeg uspjeha, a daljnji tijek rata učinio je nacističke planove s Irskom suvišnim.

Veesebmayer je već tijekom 1940. posjetio Slovačku, Mađarsku, Jugoslaviju, Bugarsku i Rumunjsku, kako bi istražio stanje u tim državama. To iskustvo mu je nesumnjivo pomoglo kada je krajem ožujka ili početkom travnja 1941. imenovan za posebnog predstavnika Ribbentropa za Hrvatsku. Njegova uloga tijekom uspostave Nezavisne Države Hrvatske u svakom slučaju nije nepoznata hrvatskoj historiografiji jer su djelovanje Veesebmayera u svojim djelima opisali Ljubo Boban, Bogdan Krizman, Fikreta Jelić Butić i drugi.

Budući da je 27. ožujka 1941. u Beogradu izvršen vojni prevrat kojim je oborena vlada Cvetković-Maček, koja je nedugo prije toga pristupila Trojnom paktu, Hitler je odlučio vojno poraziti i uništiti Jugoslaviju kao državu. U tom kontekstu Nijemci su odlučili stupiti u vezu s hrvatskim političarima u cilju stvaranja nezavisne hrvatske države. U Zagreb su upućeni Veesebmayer kao predstavnik Ribbentropa, ali i Walter Malletke, kao predstavnik Vanjskopolitičkog ureda nacističke partije, koji je vodio Alfred Rosenberg. Ovo je bio očiti i česti primjer međusobnog natjecanja različitih ustanova Trećeg Reicha i nacističke partije. Malletke je trebao uspostaviti vezu s Vladkom Mačekom, vođom Hrvatske seljačke stranke, kojeg je Rosenberg osobno poznao. Veesebmayer je kontaktirao s ustaškom skupinom predvođenom Slavkom Kvaternikom i desnim krilom HSS-a. Budući da je Maček odbio njemačke prijedloge da stane na čelo nove hrvatske države, Veesebmayerov izbor došao je u prvi plan. Prilikom uspostave Slovačke Republike upravo je Veesebmayer inzistirao da vodstvo te države treba preuzeti Tiso, kao najpopularniji ali ne i najradikalniji slovački političar. U slučaju Hrvatske, Veesebmayer je ipak bio prisiljen tražiti oslonac u relativno malobrojnoj i politički manje utjecajnoj skupini oko Kvaternika. Nedvojbeno je velika Veesebmayerova uloga u događajima koji su u Zagrebu 10. travnja 1941. doveli do toga da Slavko Kvaternik proglasi NDH. Ribbentrop je bio vrlo zadovoljan djelovanjem Veesebmayera, koji se određeno vrijeme zadržao u NDH, uglavnom kao njemački predstavnik prilikom talijansko-hrvatskih pregovora o utvrđivanju novih granica, koji su doveli do potpisivanja Rimskih ugovora 18. svibnja 1941. Veesebmayer je boravio u NDH i početkom 1942., kako bi pratio akcije protiv partizana, a krajem iste godine poglavnik Ante Pavelić ga je odlikovao Veleredom krune kralja Zvonimira s hrastovim grančicama, čime je naglašena zahvalnost vodstva NDH za ulogu koju je Veesebmayer odigrao prilikom njezina stvaranja.

Tijekom druge polovice 1941. Veesebmayer djeluje u Srbiji, budući da je u lipnju te godine postavljen za savjetnika Felixa Benzlera, opunomoćenika njemačkog Ministarstva vanjskih poslova pri njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji. Pažljivo prati razvoj ustaničkog pokreta u kojem sudjeluju komunistički partizani i monarhistički četnici. Za razliku od predstavnika njemačke vojske, koju su smatrali da pobunu treba ugušiti nemilosrdnim obračunom s pobunjenicima i srbijanskim civilnim stanovništvom (odmazda nad civilima za poginule i ranjene njemačke vojnike), Veesebmayer je smatrao da prema civilnom stanovništvu treba voditi blažu politiku, kako bi se spriječilo njegovo prilaženje pobunjenicima. Istovremeno je trebalo jačati one snage u Srbiji koje su spremne pomoći Nijemcima u gušenju komunističke pobune. Njegovi prijedlozi nisu naišli na prihvaćanje, pa su njemačke snage krajem 1941. ustanak u Srbiji ugušili uz široku upotrebu nasilja protiv civila. Veesebmayer je nakon

ostavke srbijanske komesarske uprave Milana Aćimovića uspješno djelovao na uspostavi nove vlade generala Milana Nedića. U Srbiji se prvi put uključio i u njemačku politiku uništenja Židova, a autor smatra da se bitan razlog za to nalazio u činjenici da mu je istaknuta uloga u progonu Židova mogla isključivo koristiti prilikom daljnjeg napredovanja u karijeri. Veessenmayer je smatrao, iako bez ikakve čvršće argumentacije, da su upravo srbijanski Židovi suodgovorni za ustanak u Srbiji i predlagao je njihovo preseljavanje na jedan otok na delti Dunava u Rumunjskoj. Do ostvarenja ovog plana ipak nije došlo, a Nijemci su ubrzo strijeljali 2.100 židovskih i romskih muškaraca, kao odmazdu za smrt 21 njemačkog vojnika. Veessenmayer je krajem 1941. napustio Srbiju.

U ožujku 1944. Veessenmayer je imenovan za veleposlanika i opunomoćenika Velikog Njemačkog Reicha u Mađarskoj, a prethodno je posjetio tu zemlju i prikupljao podatke o tamošnjoj političkoj situaciji. Bilo je to njegovo prvo službeno imenovanje, iako je imao dugogodišnje diplomatsko iskustvo. Mađarska se pridružila Trećem Reichu u napadu na Kraljevinu Jugoslaviju i Sovjetski Savez, ali od početka 1943. pokušavala je preko svojih diplomatskih predstavnika u neutralnim zemljama (Turskoj) stupiti u kontakt sa zapadnim saveznicima kako bi s njima sklopila mirovne ugovore. Napredovanje sovjetske Crvene armije i spoznaja o mađarskim pokušajima da sklope mir sa saveznicima nagnala je Nijemce da osiguraju mađarsku lojalnost. U ožujku 1944. u dvorcu Klessheim održan je sastanak Hitlera s mađarskim namjesnikom, admiralom Miklósom Horthyjem. Nijemci su na Horthyja izvršili pritisak da se osnuje nova mađarska vlada u kojoj će biti političari spremni na daljnju suradnju s Trećim Reichom. Mađarski namjesnik se ovome prvo bitno suprotstavljao, ali je konačno prihvatio njemačke zahtjeve. I dok se Horthy vlakom vraćao prema Budimpešti, u Mađarsku su počele ulaziti njemačke postrojbe. Glavni zadatak Veessenmayera na njegovoj novoj dužnosti bio je stvaranje nove mađarske vlade. Pri tome je Veessenmayer smatrao da se njemački utjecaj u Mađarskoj može ostvariti jedino s osloncem na Horthyja, kao najutjecajnije osobe u Mađarskoj. Konačno je osnovana nova vlada, a njezin predsjednik bio je dotadašnji mađarski veleposlanik u Trećem Reichu, Döme Sztójay. Nakon toga Veessenmayer se usredotočio na to kako bi sve gospodarske i ljudske potencijale Mađarske što bolje iskoristio za njemačke ratne potrebe, a Nijemci su uhitili političare i javne ličnosti koje su smatrali svojim protivnicima. Do ožujka 1944. gotovo niti jedan mađarski Židov nije bio odveden u njemačke koncentracijske logore. To se promijenilo nakon ulaska njemačkih postrojbi u Mađarsku. Ubrzo je velika većina Židova iz svih dijelova te zemlje odvedena u Auschwitz, gdje su likvidirani. Jedinu iznimku činili su Židovi u Budimpešti. U tom razdoblju saveznici su se već iskrcali u Normandiji, poraz Trećeg Reicha činio se sve bližim, a zapadni saveznici i neutralne države su izvršile pritisak na mađarske vlasti i namjesnika Horthyja da ne dopuste deportaciju budimpeštanskih Židova. U skladu s time, Horthy je pružao otpor njemačkim željama da se u koncentracijske logore odvedu i Židovi iz Budimpešte, dok je Veessenmayer ulagao napore da se to pitanje riješi u interesu Trećeg Reicha. Iako je zbog mađarskog otpora deportacija odgođena, nakon što je u listopadu 1944. na vlast došla pronacistička stranka Strelasti križevi, oni su likvidirali dio budimpeštanskih Židova, a dio ih je odveden u koncentracijske logore.

Velikog suparnika Veessenmayeru predstavljao je SS, koji je nakon ožujka 1944. također uspostavio svoje strukture u Mađarskoj. Veliki udarac za Veessenmayera bila je afera povezana s velikim metaloprerađivačkim poduzećem "Manfred-Weiss". SS je ucjenom prisilio židovske obitelji Weiss i Chorin da svoj udio od 55% akcija u tom poduzeću prepuste SS-u. Ovo je izazvalo veliko protivljenje mađarskih vlasti, ali i Veessenmayera, koji je smatrao da Nijemci na taj način samo slabe potporu koju imaju

od mađarskih političara. Iako je Veessenmayer smatrao da Nijemci svoju politiku prema Mađarskoj moraju bezuvjetno voditi u suradnji s namjesnikom Horthyjem, događaji krajem 1944. su konačno doveli do sloma takvih nastojanja. Horthy je postavio novu vladu popunjenu njemu vjernim ministrima, a obnovljeni su mađarski pregovori sa saveznicima. Zato su Nijemci u listopadu 1944. internirali Horthyja u Trećem Reichu, a na vlast su dovedeni Strelasti križevi, čiji je vođa, Ferenc Szálasi, postao novi predsjednik vlade. U posljednim mjesecima rata Veessenmayer je uglavnom djelovao na dovršavanju deportacije preostalih mađarskih Židova. U konačnici je propala njegova strategija o oslanjanju na mađarske političare naklonjene Nijemcima, ali ne i na manje utjecajne stranke naklonjene nacističkoj ideologiji, kakvi su bili Strelasti križevi. Krajem rata Veessenmayer napušta Mađarsku i 14. svibnja 1945. predaje se američkoj vojsci u blizini Salzburga. Iako su ga Amerikanci na određeno vrijeme ustupili mađarskim vlastima koje su ga ispitivale i iskoristile kao svjedoka u suđenjima Mađarima koji su surađivali s Nijemcima, ipak mu je uspjelo izbjeći suđenje u Mađarskoj, kao i u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj, koje su također bile zainteresirane da ga izvedu pred sud. Konačno mu je suđeno u Nürnbergu na posebnom procesu diplomatskim dužnosnicima Trećeg Reicha i 1949. dobio je kaznu od 20 godina zatvora zbog ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti (progon i zločini nad civilnim stanovništvom, Židovima i manjinama, odgovornost za ropsko iskorištavanje radne snage). U dio krivnje pripisivalo mu se članstvo u SS-u, kao zločinačkoj organizaciji, iako se tijekom svoje karijere kao predstavnik Ministarstva vanjskih poslova često sukobljavao s predstavnicima SS-a. Ipak, već 1951. pomilovan je i otpušten iz zatvora. Nakon toga je živio povučeno i za razliku od nekih drugih dužnosnika Trećeg Reicha nije napisao memoare niti je istupao u javnosti. Umro je u Darmstadtu 1977. godine.

Iz djela se može zaključiti da njemačke diplomatske i vanjskopolitičke aktivnosti nikada nisu spadale u zadatke samo jedne institucije (Ministarstva vanjskih poslova), nego su se u te poslove uplitale i druge državne institucije ili tijela nacističke partije. Očito je da Treći Reich nije djelovao kao djelotvoran sustav u kojem svaka njegova sastavnica obavlja određene zadatke, nego su između različitih institucija uvijek vladali konkurencija i natjecanje u ostvarenju određenih zadataka. Iz Veessenmayerova djelovanja je također očito da Nijemci u zemljama koje su stavili pod svoj nadzor nisu bezuvjetno pomagali političke stranke koje su po svojoj ideologiji bile najbliže nacizmu, nego su u prvom redu pokušavali naći oslonac u političarima koji su utjecajniji i popularniji u toj zemlji. To se dobro vidi na primjeru Slovačke, kao i na Veessenmayerovu odbijanju da nakon ožujka 1944. u mađarsku vladu uključi stranke kao što su Strelasti križevi, koji su došli na vlast tek nakon što su drugi mađarski političari i namjesnik Horthy odlučili napustiti savezništvo s Trećim Reichom. Pri tome NDH predstavlja iznimku, budući da je Mačekovo odbijanje njemačkih prijedloga da se stavi na čelo nove hrvatske države u prvi plan istaknulo malobrojnu ustašku skupinu.

Riječ je o iznimno vrijednom i zanimljivom djelu. Autor je prikazao djelovanje jednog diplomata Trećeg Reicha, koji je nezanemariv i za suvremenu hrvatsku povijest. Osim toga, autor je, kako bi čitatelju objasnio okolnosti Veessenmayerova djelovanja, u svakom poglavlju prvo prikazao stanje u onim zemljama u kojima je on tijekom svoje diplomatske karijere djelovao. Pri tome se koristio opširnom literaturom američkih, njemačkih, mađarskih, hrvatskih i drugih povjesničara, objavljenim izvorima i dokumentima iz nekoliko arhiva u Njemačkoj i Austriji.

NIKICA BARIĆ